

Ніна Зорій,

Буковинський державний медичний університет,
Чернівці (Україна),
zoryj@bsmu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В ПСИХОЛОГІЇ ТА КРИТЕРІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Zoriy Nina. Methodical Problems in Psychology and Criteria of Scientific Knowledge.

The article presents the review of the main methodological problems on a modern stage of development of contemporary psychology and definition of the peculiarities to conduct methodological analysis in psychology; the causes of confrontation between theoretical and practical workers in psychology are substantiated as well as conduction of a comprehensive theoretical and empirical psychological study.

Key words: methodology, methodological problems, psychological methods, methods of theoretical study, methods of empirical study.

Zoriy Nina. Problèmes méthodologiques en psychologie et les critères de la connaissance scientifique.

Cet article présente une vue d'ensemble des problèmes méthodologiques au stade actuel de développement de la psychologie nationale et définit les particularités de l'analyse méthodologique en psychologie; justifie les causes des confrontations entre les théoriciens et les praticiens en psychologie et aussi les particularités de l'effectuation d'une recherche psychologique théorique et empirique complexe.

Mots-clés: méthodologie, problèmes méthodologiques, expérience, méthodes de recherche théorique, méthodes experiment, de recherche empirique.

Зорій Ніна. Методологические проблемы в психологии и критерии научного знания.

В статье представлен обзор основных методологических проблем на современном этапе развития отечественной психологии и определены особенности проведения методологического анализа в психологии; обоснованы причины конфронтации между теоретиками и практиками в психологии, а также проведения комплексного теоретического и эмпирического психологического исследования.

Ключевые слова: методология, методологические проблемы, методы психологии, эксперимент, методы теоретического исследования, методы эмпирического исследования.

На даному етапі розвитку психології піддаються ревізії наукові принципи, школи, але тим не менше теорія сучасної психології не готова дати відповіді на запити практики, оскільки стрімке оволодіння ринком надання психологічних та психотерапевтичних послуг людьми, далекими від наукових засад психології, утворило глибоку прірву між теорією і практикою. З іншого боку, знання, взяті за основу, часто слугують лише засобом маніпуляції, а не критерієм наукової істини. Створення першої фінансової піраміди спровокувало не лише фінансовий крах, а й застосування подібних моделей у всіх сферах життєдіяльності людини, оскільки початкова модель ідей легкого збагачення (легкого зці-

лення, звільнення тощо) спровокувала діяльність людей, які заробляють гроші на „інстинктах” людей, що згодом стають легкою здобиччю чи то маклера, чи президента, чи вуличного злодія. Люди незалежно від рівня їхньої освіти, виховання, походження заражені ефектом швидкого позитивного впливу, позитивними емоціями, позитивними героями і в жодному разі не допускають негативу в будь-якій формі. Тобто, негативна інформація відразу несе обмежену довіру до появи позитивного, того, що не „заважає жити” („дозований” негативізм). Проблема ця виникла в надрах психології, оскільки доки науковці сперечалися з приводу значення психоаналізу чи біхевіоризму на теренах вітчизняної науки,

психологічна практика була завойована революціонерами під гаслом психології, а не від психології. Тому дана ситуація стала критичною, оскільки наслідки діяльності різноманітних соціально-психологічних, психодіагностичних, психотерапевтичних, психокорекційних програм, груп, технік стали не просто руйнівними, але й фатальними з огляду на проблеми соціалізації та виховання молодого покоління.

Таким чином, психологічна практика потребує об'єктивних знань психологічної теорії, обґрунтування методологічних проблем психологічної теорії, її критичної оцінки з урахуванням світового та вітчизняного досвіду. Зволікання призвело до конфронтації між теоретиками і практиками в середовищі психологів. Без наявності фундаментальної теорії є неможливим проведення високого рівня соціально-психологічної діагностики, соціально-психологічного консультування, організації різноманітних видів соціально-психологічної допомоги, досліджень у сфері політики, економіки, національних відносин тощо.

З огляду на дану ситуацію сучасна психологія послуговується теоретичною спадщиною радянської та пострадянської психології. Зокрема, методолог соціально-психологічної теорії, Андрєєва Г.М. запропонувала наукове обґрунтування проведення емпіричного дослідження. Проведення експерименту в максимально наближених до природних умов людини, в контексті діяльності та соціальної взаємодії вивчалися в дослідженнях П.Я. Гальперіна, Д.Б. Ельконіна, А.В. Запорожця, В.В. Давидова та інших. Відповідно до цих джерел є потреба врахувати багатоаспектність вибору засобів в реальній дійсності, нових можливостей, становлення нової діяльності на певних етапах особистісного розвитку. У дослідженнях вітчизняних психологів С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, Г.С. Костюка, К.К. Платонова, Б.Ф. Ломова, М.Г. Ярошевського були сформульовані методологічні принципи наукової психології.¹ Пострадянська, вітчизняна психологія та інші синоніми не зможуть приховати безліч методологічних проблем, пов'язаних не так з хибністю ста-

рої школи, як із формуванням наукової думки сучасного покоління психологів. Для багатьох сучасних науковців мудрість представників діяльнісного підходу асоціюється з досвідом поколінь та історією вітчизняної психології, яка, безперечно, заслуговує на глибокий аналіз та вивчення. Адже очевидним є той факт, що психологія не може розвиватися поза суспільством, і власне психологія з огляду на її історію починає відлік як психологія мас (соціальна психологія). З точки зору ідеології радянського суспільства, яке передбачало введення всіх у загальну спільну діяльність на принципах соціальної справедливості, мети і способів її досягнення, категорія діяльності виконувала місіонерську місію в обґрунтуванні мотивів поведінки людини. Аналіз діяльнісного підходу в сучасній психології потребує окремого наукового дослідження. Виникає запитання, чи володіє сучасна психологія відповідним методологічним інструментарієм, який би дав можливість проведення об'єктивного наукового дослідження? Зважаючи на сучасні напрями психології, можна констатувати факт його наявності, але існування його нагадує технологічний набір без інструкції – кожен читає на свій розум – і без жодних застережень до застосування. Спільноти психологів формуються за психотерапевтичним критерієм, а не за науковим. Таким чином, ситуація, що склалася в психології, потребує насамперед окреслення методологічних проблем, які дадуть можливість в подальшому провести глибокі теоретичні наукові дослідження.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі наукового пізнання в психології є потреба визначити основні методологічні проблеми соціальної психології з точки зору зв'язку теорії з практикою.

Загальновідомим є той факт, що експериментальні дослідження, ідеалізуючи ситуацію, закономірно створюють штучні умови їх проведення. У зв'язку з цим, втрачається цілісність людської особистості, яка навіть одні й ті ж події, в одних і тих же умовах переживає унікально, індивідуально та творчо. Стереотипізація поведінки, вчинку, дії призводить до відхилення та невиз-

наченості у розрахунках та результатах проведення експерименту, оскільки людина на шляху до досягнення цілісності особистості, зневажаючи стандарт, проявляє творчість. Отже, психологічне дослідження проектує формальні умови, в яких передбачені стандартні ситуації, які є очевидними, але не підтверджені експериментально (буденна психологія людини, що потребує наукового підтвердження). Можливо, одним з чинників виникнення методологічної кризи в психології є той факт, що вона в черговий раз намагається застосувати стандартні експериментальні методи дослідження в психології, які підтверджують наявність очевидного. На тлі інформаційного вибуху психологія найбільше „страждає” (з огляду на її прикладне значення) від прихильності вченого до того чи іншого психологічного напрямку або школи. Кожне дослідження здійснюється в конкретному суспільстві, і позиція дослідника є завжди позицією його участі, статусу в цьому суспільстві, його залежності від інститутів фінансування та системи цінностей цього суспільства.

Етичним наслідком проведення такого експерименту є ситуація „вибору без вибору”, коли дослідженого спонукають до розв’язання проблем за сценарієм вченого-експериментатора. Чи можуть результати такого психологічного експерименту бути доказовою базою для проведення психологічної практики? Напевно ні, оскільки такі результати залежно від мети або формують комплекс меншовартості, або ж привчають людину бути конформістом, позбавленим креативності та інтелектуальної лабільності в соціумі, інакше вона стає маніпулятором або об’єктом маніпуляції.

Відповідно до вищезгаданого, можна визначити, що проблема методу в психології невіддільна від проблеми предмету психології. Очевидним є той факт, що метод є носієм чітко сформованого наукового критерію дослідження.

Проблемою методу в психології є застосування його в умовах максимального навантаження на психіку людини, в тому числі, створюючи екстремальні ситуації. Безумовно, предмет психології вимагає доко-

рінного наукового дослідження, в тому числі й застосування методу, оскільки можна легко з досліджень соціальної психології перейти на дослідження в галузі нейронпсихології, психофізіології, патопсихології. Інколи можна простежити ситуацію застосування психологічного методу з метою проведення клінічного, фізичного, технічного, історичного чи іншого дослідження, що, в свою чергу, призводить до профанації в науці. Йдеться не лише про неможливість застосування психологічного методу в інших науках, а насамперед про недопустимість непрофесійності та некомпетентності у проведенні наукових досліджень в багатьох сферах наукової діяльності, наприклад, коли вчений-медик намагається за проективною психологічною методикою (малюнкові тести) встановити ступінь відхилення інтелекту хворої дитини в процесі застосування тих чи інших клінічних препаратів. Чому саме психологічні методи стали такими популярними в проведенні наукових досліджень? Насамперед тому, що результати психологічних досліджень конкретизовані авторами багатьох тестових методик та процедур. Науковцю залишається тільки описати ситуацію власного вибору результату в умовах проведення дослідження.

Ігнорування принципів інших наук призвело до непрофесійного застосування їх методів і в психології. Наприклад, вивчення природничих основ психіки та взаємодії мозку і психіки вимагає компетенції фізіології, психофізіології, анатомії, біології, рефлексології та ін., відповідно і застосування методів саме цих наук. У результаті ми спрощуємо ці знання у ракурсі формування проблеми, а на шляху її розв’язання їх зовсім ігноруємо. Виникає метаморфоза ще більшої невизначеності, ситуація містифікації знань у зв’язку з природною некомпетентністю психолога-експериментатора. Зазвичай результат інтригує на рівні популістськи сформованої гіпотези, але вона „розбивається об скелі незнання”, оскільки не несе загальної наукової цілісності.

Методологічною проблемою психології є її налаштованість на результат як теоретичну реконструкцію. Відповідно до цього,

практична психологія намагається визначити емпіричні методи дослідження як основні у визначенні психологічних проблем людини. Але ігнорування теоретичних методів дослідження призведе до втрати методологічної основи, принципів, які регулюють особливості проведення емпіричного дослідження, обґрунтовують результат та констатують науковість тощо. У процесі проведення психологічного дослідження, в умовах застосування емпіричних методів виявляється здатність людини формувати індивідуальні способи виходу з проблемної ситуації, а якщо застосовується певна методика, то кожен результат вимагає, вживаючи юнгівську термінологію, визначення самості (цілісності), індивідуалізації. Наукове відкриття має бути спрямоване на дослідження того, яким чином цей процес набуває індивідуальних особливостей і яким чином у людини настає інсайт на шляху досягнення мети. Психолог-експериментатор надає чітко сформульовану власну інтерпретацію теоретичного і емпіричного дослідження. У психології, незважаючи на її предмет вивчення, нав'язується думка про абсолютну достовірність результату проведення дослідження, цим самим заперечуючи детермінанти розвитку певного психологічного явища чи вчинку, щоб не впасти в наукове невігластво чи професійну некомпетентність. Наукова інтерпретація має нести в собі діалектику розвитку, а не догмат закінчення. Таким чином, можна уникнути вище згаданої стереотипізації проведення наукового експерименту і профанації та буденності в процесі проведення соціально-психологічного дослідження.

Удосконалення методу в психології полягає в теоретико-практичному осмисленні нової реальності та окресленні її дослідницьких і прикладних можливостей, що визначило б нові теоретичні конструкції та принципи, наприклад, дослідження цінностей в контексті формування мотиваційної сфери особистості. В процесі дослідження виникає наукова рефлексія, яка дає можливість творчо завершити розвиток проблеми, що має пройти певний інкубаційний період. Водночас він дасть можливість побудувати низку наукових гіпотез, які розширюють спектр

дослідження і приводять до глибокого наукового аналізу результатів дослідження.²

Незалежно від роду наукового знання, для всіх наукових дисциплін існує певний обсяг проблем, пов'язаних із нормами застосування методів, з тими принципами, які встановлюють адекватність та реальне застосування того чи іншого набору процедур і техніки виконання. Відомий психолог Андреев Г.М. акцентує увагу на тому, що поняття „методологія” тлумачиться західними психологами неоднозначно і є предметом дискусій, наприклад, в деяких позитивістськи налаштованих соціально-психологічних школах методологія ототожнюється з методикою, що призводить до стандартизації наукового дослідження, зведення його до констатації очевидного та роботи на „авторитети” від науки без творчого опрацювання, відповідно до основних методологічних принципів.

Загальноприйняті методологічні принципи наукового знання пасивно проникають в середовище соціальних психологів. Автор погоджується з К.А. Абульхановою-Славською, що методологічне дослідження спрямоване на виявлення питання про те, наскільки тип абстрагування, якість абстракцій співвідноситься із самою реальністю.

Методологія як концептуальний апарат охоплює три рівні аналізу. По-перше, загальний філософський підхід до явищ дійсності, принцип, спосіб пізнання. По-друге, наступний рівень методології доцільно класифікувати як спеціальну або галузеву методологію окремої наукової дисципліни, яка є реалізацією загально-філософських принципів. Наприклад, методологія соціальної психології ґрунтується на філософському методологічному змісті, оскільки принципи наукового знання взагалі не можуть бути сформульовані поза філософією. Третій рівень методології є сукупністю конкретних методик дослідження, технічних дослідницьких прийомів, що ототожнюються з поняттям „методика”.⁵

На даному етапі розвитку вітчизняної соціальної психології умовно можна констатувати наявність двох підходів в соціальній психології: „соціологічного” та „психологічного”. Можливо, є потреба у форму-

ванні галузевої методології соціальної психології, котра принаймні могла б провести методологічний аналіз двох підходів.

У сучасній науці широко обговорюється питання про характеристику „образ” наукового дослідження. У психології ця проблема виникла в той період, коли теорія опиралася не на наукове дослідження, а на сукупність певних міркувань („психологія мас”, „психологія народів”), що спровокувало ігнорування теоретичного дослідження.

Що можна вважати критерієм істинного дослідження? Сучасне наукове дослідження ставить за основу розв’язання трьох видів пізнавальних завдань: емпіричних (виділення фактів, їх первинна класифікація, розробка методів вимірювання), логічних (зв’язок між основними постулатами, виведення одних положень з інших), теоретичних (пошук причин, принципів узагальнення, формулювання законів та гіпотез); воно передбачає обов’язкову перевірку побудованих гіпотез на надійність. Методологічно найважче знайти міру та форму „причетності” будь-якого соціально-психологічного феномена до основних соціальних проблем конкретного суспільства, конкретної епохи.

Висновки. Емпіричні дослідження без проведення ґрунтовного теоретичного дослідження створюють ситуацію популяризації психологічних знань, а не відкриття, що своєю чергою продукує некомпетентність у застосуванні методів психологічного дослідження, зокрема тестових методик в різних сферах наукового знання.

У проведенні наукового експерименту створюються неприродні умови, що призводить до втрати цілісності людської особистості, яка навіть повсякдення переживає унікально, індивідуально та творчо.

Психологічне дослідження на практиці проектує формальні умови, в яких передбачений стандарт ситуацій, умовно відомих, але не підтверджених експериментально, тому потребують наукового підтвердження. Це сприяє формалізації проведення емпіричного дослідження в загальній системі наукового дослідження (теоретичне та емпіричне дослідження, аналіз, інтерпретація та тлумачення, вивчення результатів діяльності).

Методологічною проблемою психології є її налаштованість на результат як теоретичну реконструкцію. Відповідно до цього, практична психологія намагається пояснити емпіричні методи дослідження як основні у визначенні соціально-психологічних явищ. Ігнорування теоретичних методів дослідження призведе до втрати методологічної основи, принципів, які регулюють особливості проведення емпіричного дослідження, обґрунтовують результат та констатують науковість тощо.

Психолог має право на власну наукову інтерпретацію, яка визначена в комплексі теоретичного і емпіричного дослідження з вказівкою на першоджерела, враховуючи суб’єктивний вибір наукової психологічної школи чи напряму, авторів теоретичних концептуальних схем тощо.

Соціальна психологія потребує логічної, конструктивної, методологічно обґрунтованої соціально-психологічної теорії, що відповідала б запитам соціальної практики, основною метою якої є висвітлення соціально-психологічних явищ (причини, механізми, методика, методи їх виявлення), а також теоретичного обґрунтування застосування методу в наданні соціально-психологічної допомоги та теоретичного розмежування понять „метод” і „методика”. У подальшому є потреба обґрунтувати структуру соціально-психологічної теорії та її значення з науковим поясненням основних принципів побудови.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Андрєєва Г.М. Методологические проблемы и практика социально-психологических исследований // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. (Под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977; Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф.Ломов. – М.: Наука, 1984; Социальная психология в современном мире: Учебное пособие для вузов / Т.Л. Алавидзе, Г.М. Андреева, Е.В. Антонюк и др.; под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 334 с.

² Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно

центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр. 2003. – 204 с.